

Oporuke, oporučitelji i primatelji oporučnih legata u Dubrovniku s kraja trinaestoga i u prvoj polovici četrnaestoga stoljeća

Svijet srednjovjekovnih ljudi velikim je dijelom bio određen njihovim društvenim statusom koji je opet velikim dijelom ovisio o njihovu podrijetlu. Viši položaj unutar takve društvene ljestvice osiguravao je sigurniji život, bolju materijalnu situiranost, često bolje obrazovanje, a time i veće šanse da ime i položaj pojedinca ostanu zabilježeni u danas sačuvanim povijesnim vrelima. Stoga su pisani tragovi, tj. povijesna vrela, o životima običnih malih, ako govorimo o srednjovjekovlju, u osnovi su vrlo rijetki. S druge strane, obični i mali ljudi čine proporcionalnu većinu društvenih zajednica, te svaki sačuvani trag o njihovim aktivnostima povjesničaru treba predstavljati pravu dragocjenost jer time se rekonstruiranoj slici prošle stvarnosti „udiše dah života” prošlih vremena. Promatrano kroz takvu prizmu, oporuke srednjovjekovnih ljudi postaju vrlo važan izvor za rekonstrukciju onovremenih društvenih odnosa, rodbinskih veza, duhovnosti, pobožnosti i u krajnjoj liniji mentaliteta srednjovjekovnog čovjeka.¹ Naime, iako su srednjovjekovne oporuke svojom formom uvelike bile šablonizirane pravilima onovremenih bilježničkih ureda, tj. notarijata, iz njih se često mogu iščitati osobnost i duhovnost oporučitelja, kao i njihove sklonosti, a ponekad i tragovi njihovih poslovnih aktivnosti.²

Razvoj oporučnog zapisa, kao pisane forme raspolaganja dobrima u slučaju smrti, može se na istočnoj jadranskoj obali kontinuirano pratiti od druge polovice 12. stoljeća, iako postoje i raniji sporadični primjeri iz Zadra u desetom i jedanaestom stoljeću.³ Čitav proces nastanka oporučnih zapisa u uskoj je svezi s onovremenim društvenim i gospodarskim procesima, a prije svega bio je izraz društvene potrebe unutar zajednica u kojima je s krajem 12. i početkom 13. stoljeća došlo do pojačanog gospodarskog i društvenog rasta. Jednako tako, ta društvena potreba za zapisivanjem odrazila se i na osnutak i razvoj pisarskih službi, tj. komunalnih kancelarija, što se na dubrovačkom području može pratiti od 70ih godina 13. stoljeća.⁴ Kao što je gore naznačeno, oporučni zapisi na

- 1 Uz oporuke vrijedan izvor za proučavanje života malih ljudi su i kazneni spisi. No, oni „nažalost” omogućuju uvid u samo jedan vid onovremenog svakodnevnog života — onaj koji je bio u svezi ili prethodio nekom kaznenom djelu. O tome detaljnije vidjeti: Eva Österberg i Dag Lindström, *Crime and Social Control in Medieval and Early Modern Swedish Towns*, (Uppsala: Almqvist & Wiksell International, 1988.); Zdenka Janeković Römer i Nella Lonza, "Dubrovački "Liber de meleficiis" iz 1312-1313. godine", *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest FFZg* 25 (1992.): 173-228; Gordan Ravančić, *Život u krčmama srednjovjekovnog Dubrovnika*, (Zagreb: Hrvatski institut za povijest – Dom i svijet, 2001.); Nella Lonza, "Srednjovjekovni zapisnici dubrovačkog kaznenog suda: izvorne cjeline i arhivsko stanje" *Analiza Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 41 (2003.): 45-74.
- 2 Općenito o srednjovjekovnim oporukama vidjeti npr.: Milan Šufflay, *Dalmatinsko-hrvatska srednjovjekovna listina. Povijest hrvatskoga notarijata od XI. do XV. stoljeća*, (Zagreb: Darko Sagrak, 2000.), 127-128; Marie-Therese Lorein, "Testament" u *Encyclopedia of Middle Ages*, sv. 2, ur. André Vauchez, Richard Barrie Dobson, Adrian Walford i Michael Lapidge, (Cambridge – Chicago: James Clark & Co., 2000.), 1418-1419; Gordan Ravančić, "Oporuka" u *Leksikon Marina Držića*, ur. Slobodan P. Novak, Milivoj Tatarin, Mirjana Mataija i Leo Rafolt (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslava Krleža, 2008.), 559-561; Zoran Ladić, „Oporučni legati *pro anima* i *ad pias causas* u europskoj historiografiji. Usporedba s oporukama dalmatinskih komuna” *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 17 (1999.): 17; Zoran Ladić, „Legati kasnosrednjovjekovnih dalmatinskih oporučitelja kao izvor za proučavanje nekih oblika svakodnevnog života i materijalne kulture” *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 21 (2003.): 1-28; Zdenka Janeković Römer, "Na razmeđu ovog i onog svijeta. Prožimanje pojavnog i transcendentnog u dubrovačkim oporukama kasnoga srednjeg vijeka” *Otium* 2 (1994.): 3-15.
- 3 Šufflay, *Dalmatinsko-hrvatska srednjovjekovna listina*, 125-127; Marinan Sivrić, *Oporuke kancelarije stonskoga kneza. Od sredine 15. stoljeća do 1808. godine*, (Dubrovnik: Državni arhiv Dubrovnik, 2002.), 46-48.
- 4 O razvoju kancelarija i notarijata na dubrovačkom području vidjeti npr.: Gregor Čremošnik, "Kancelarijski i notarski spisi (1278.-1301.)" u *Zbornik za istoriju, jezik i književnost*, serija 3 sv. 1 (Beograd: Srpska kraljevska akademija, 1932.); Isti, "Dubrovačka kancelarija do godine 1300. i najstarije knjige Dubrovačkog arhiva" *Glasnik*

našoj obali su se javljaju i prije 13. stoljeća, a pravila i načini kako su te oporuke pisane pozivali su se na različite tradicije – rimsku, bizantsku, langobardsku, slavensku – no najvećim dijelom ipak su počivali na usmenom iskazu svjedoka.⁵ Shodno tome, srednjovjekovlje je poznavalo više vrsta oporuka, a dominirale su one usmeno izrečene pred svjedocima (*testamentum allographum*), te kasnije zapisane u bilježničkoj kancelariji, i one pisane vlastoručno (*testamentum holographum*).⁶ No, ono što je zanimljivo primijetiti jest da upravo na razmeđu 13. i 14. stoljeća dolazi do prevladavanja bilježničke / notarske oporuke, što je istovremeno označilo i stanoviti procvat bilježničkih ureda / notarijata na istočnoj jadranskoj obali.⁷

Na dubrovačkom području u srednjem vijeku oporuka je uglavnom zamjenjivala proces ostavinske rasprave,⁸ a pitanje ostavinskog prava bilo je regulirano i gradskim Statutom.⁹ Tako Statut jasno propisuje načine na koji su srednjovjekovni Dubrovčani morali sastaviti oporuku da bi ona imala punu pravnu valjanost, iz čega se vidi da je dominantni oblik oporučivanja bila usmena izjava pred najmanje dvojicom svjedoka, koja bi se potom pred gradskim sucima i notarom zapisivala.¹⁰ Čitav postupak prijavljivanja i zapisivanja oporuke, koja je nakon toga predavana izvršiteljima (*epitropima*), morao se obaviti unutar 30 dana od oporučiteljeve smrti.¹¹ No, bez obzira na relativno detaljnu pravnu regulaciju oporučnog nasljeđivanja uvijek je moglo doći do "nesporazuma" među baštinicima i izvršiteljima oporuke, te je to vjerojatno razlog tolike brojnosti odredbi o nasljeđivanju u dubrovačkom Statutu.¹²

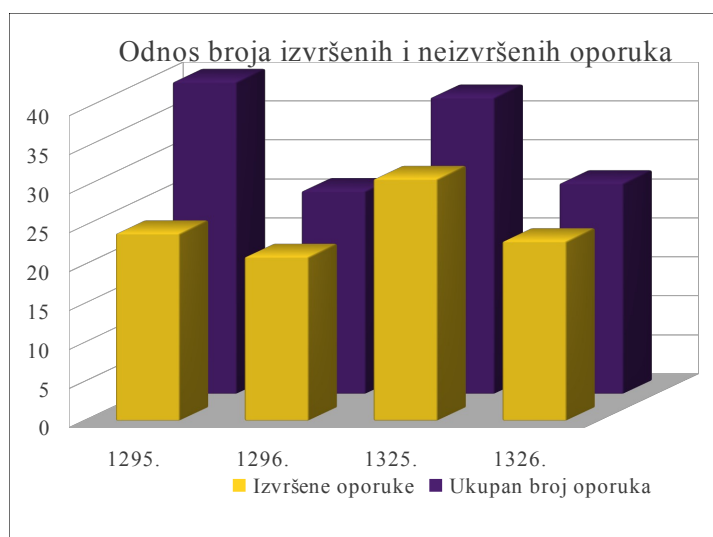
No, bez obzira na to da su pravne norme uvjetovale formule korištene u oporučnim zapisima, oporuka je bila izričaj oporučiteljeve volje te stoga i odraz njegove ili njezine osobnosti.¹³ Velik broj oporuka koji se danas čuva u dubrovačkom Državnom arhivu, iako je često korišten za različita istraživanja dubrovačke prošlosti, u osnovi nije do danas objavljen i pruža mogućnosti za različita istraživanja dubrovačke prošle zbilje.¹⁴ Cjelovita studija o toj izuzetno bogatoj i podacima raznolikoj građi još uvijek čeka svog autora, a ovaj maleni prilog trebao bi biti tek naznaka mogućnosti nekih istraživanja i otkrivanja prošle stvarnosti srednjovjekovnog Dubrovnika koje pruža ova prvorazredna građa.

Zemaljskog muzeja u Sarajevu 39 (1927.); Sivrić, *Oporuke*, 26-31.

- 5 O tome detaljnije npr.: Šufflay, *Dalmatinsko-hrvatska srednjovjekovna listina*, 126-127; Sivrić, *Oporuke*, 46.
- 6 Sivrić, *Oporuke*, 46; Unutar oporuka postojalo je više vrsta oporučnih legata, od onih za spas duše (*pro anima*), preko darivanja Crkve i crkvenih osoba, središnja zemaljskih računa i dugovanja, sve do darivanja pojedinih rođaka i prijatelja. U ovom radu analizirat ću neke od tih legata.
- 7 Šufflay, *Dalmatinsko-hrvatska srednjovjekovna listina*, 127.
- 8 Sivrić, *Oporuke*, 49.
- 9 Velik broj odredbi graskoga statuta bavi se pitanjima oporučnog nasljeđivanja. Vidjeti: *Statut grada Dubrovnika*, ur. Ante Šoljić, Zdravko Šundrica i Ivo Veselić (Dubrovnik: Državni arhiv u Dubrovniku, 2003.), knj. III g. 41, 42, knj. IV g. 17, 19, 21, 25, 28, 30-33, 47, 49, 59, 70, 72, 74-80, knj. V g. 39, knj. VIII g. 29, 33, 43, 94, 95.
- 10 *Statut grada Dubrovnika*, knj. III g. 41. Ipak kao što svjedoče same sačuvane oporuke, jedan broj oporuka bio je pisan i vlastoručno, te je potom verificiran pred svjedocima i gradskim sucima. (npr. oporuka svećenika Rosina Balislave od 2. prosinca 1295. - *Spisi dubrovačke kancelarije — Zapisi notara Andrije Beneše 1295-1305*, sv. 4, ur. Josip Lučić, (Zagreb: HAZU, 1993.), 267-269; te oporuka svećenika Nikoferija iz Freja od 15. ožujka 1328. - *Testamenta de notaria*, 10-1, sv. 3, fol. 34).
- 11 O tome jasno govori već citirana glava dubrovačkog Statuta (III, 41), a da se toga uistinu pridržavalo jasno svjedoči i već navedena oporuka svećenika Rosina Balislave iz 1295. godine gdje se u uvodnoj preambuli kaže: *C. Anno Domini millesimo CCLXXXV, indicione VIII, die XXVII^{mo} intrante mense madii. Coram nobili viro domino Marino Mauroceno comite Ragusii et juratis iudicibus Andrea Benisse, Vitale Binçole, Martolo Cereue, Laurencio de Mence et Iohinno Deudati, parentes dompni Rosini Balislaue presentaverunt testamentum dicti dompni Rosini infra terminum triginta dierum mortis sue secundum formam Statuti, petentes dictum testamentum roborari eo quod esset scriptum manu sua propria. Quod dominus comes et iudices supradicti cernentes eorum petitionem justam ordinaverunt dictum testamentum roborari per juratum notarium civitatis volentes esse dictum testamentum firmum et ratum cuius tenor talis est.*
- 12 Osim gore navedenih statutarnih odredbi (bilješka 9) vidjeti: Sivrić, *Oporuke*, 49-51.
- 13 Philippe Ariès, *Western Attitudes toward Death. From the Middle Ages to the Present*, (Baltimore — London: Johns Hopkins University Press, 1974.), 63; Janeković Römer, *Na razmeđu*, 3; Ladić, *Oporučni legati*, 17.
- 14 O mogućnostima za raznolika povijesna istraživanja bazirana na oporučnim zapisima u komparaciji s dosignućima europske historiografije vidjeti npr: Ladić, *Oporučni legati*, passim.

U ovom radu pokušat ću naznačiti društvenu strukturu srednjovjekovnih dubrovačkih oporučitelja, te neke od njihovih oporučnih legata, imajući pri tome u vidu vremensko razdoblje u kojem su te oporuke nastajale. Podaci koje sadrže ove oporuke s kraja 13. i iz prve polovice 14. stoljeća vrlo lijepo mogu, kroz određene kvantitativne analize, ukazati i na neke mijene u gospodarskim, društvenim i duhovnim sferama javnoga i privatnoga života onovremenog Dubrovnika.¹⁵ Pri tome valja imati na umu da i sama distribucija legata, kao čak i malene mijene u toj distribuciji mogu ukazivati na određene mijene u društvenom i gospodarskom tkivu onovremenog Dubrovnika.¹⁶

Broj sačuvanih oporuka za ovo razdoblje razmjerno je velik – posebice ako se uzme u obzir da većina ostalih dalmatinskih gradova rijetko ima sačuvanu notarsku građu za razdoblja prije polovice 14. stoljeća.¹⁷ Upravo zbog svoje brojnosti, dubrovačka građa, od svih onovremenih izvora iz dalmatinskih komuna, omogućuje najbolji uvid u svakodnevicu i duhovna stremljenja srednjovjekovnih ljudi na istočnoj jadranskoj obali. Oporuke, koje će već u 15. stoljeću odražavati svojevrsni *ars moriendi*,¹⁸ u razdoblju s kraja 13. i iz prve polovice 14. stoljeća prije svega odražavaju duhovnost svojih autora kroz raznolikost svojih legata. Istovremeno, sama distribucija izvršenja ovih oporuka, koja je bila propisana općinskim zakonima,¹⁹ iako posredno, sasvim jasno

govori i o učinkovitosti dubrovačke srednjovjekovne kancelarije i dubrovačkih vlasti općenito. Kao što se iz priloženog grafikona može vidjeti – redovito je znatno više od polovice zabilježenih oporuka bilo i izvršeno u predviđenim zakonskim rokovima.²⁰

15 U analizi su korištene oporuke iz godina 1295., 1296., te potom 1325. i 1326. Ukupan broj analiziranih oporuka je 132, tj. 41 (1295.), 26 (1296.), 38 (1325.), 27 (1326.). Korištene oporuke iz 13. stoljeća objavio je Josip Lučić u *Spisi dubrovačke kancelarije. Zapisi notara Andrije Beneše 1295-1305*, (Zagreb: HAZU, 1993.), dok su one iz 14. stoljeća još uvijek neobjavljene i čuvaju se u Državnom arhivu Dubrovnik (*Testamenta de notaria*, 10-1, sv. 3 — dalje TN, sv. 3).

16 Mijene u distribuciji oporučnih legata posebice je proučavao Samuel Kline Cohn, Jr., *Death and Property in Siena, 1205-1800. Strategies for the Afterlife*, (Baltimore — London: Johns Hopkins University Press, 1988.), passim; Isti, *The Cult of Remembrance and the Black Death – Six Renaissance Cities in Central Italy*, (Baltimore – London: Johns Hopkins University Press, 1997.), passim.

17 Glede brojnosti sačuvane oporučne građe u dalmatinskim gradovima vidjeti npr.: Ladić, *Oporučni legati*, passim; Isti, *Legati kasnosrednjovjekovnih ...*, passim.

18 O tome detaljnije: Janeković Römer, *Na razmeđu ovog i onog svijeta*, passim.

19 *Statut grada Dubrovnika*, knj. III g. 41, 42; knj. IV g. 74, 75, 76; knj. V g. 39; knj. VIII g. 29, 33.

20 Grafikon je napravljen na temelju oporuka koje se čuvaju u Državnom arhivu Dubrovnik u fondu Dubrovačka Republika, *Testamenta de notaria*, s. 10-1, sv. 2 i 3. Svezak 2 djelomično je objavio Josip Lučić u *Spisi dubrovačke kancelarije*, sv. 4, 255-351. Apsolutni brojevi za ovaj grafikon iznose: 1295. (40/24), 1296. (26/21), 1325. (38/31),

Iako dosadašnja istraživanja oporuka srednjovjekovnih stanovnika dalmatinskih komuna pokazuju da su muškarci bili ti koji su činili većinski dio oporučitelja, dubrovački primjer svjedoči suprotno – u Dubrovniku su oporučiteljice činile većinu.²¹ Razlog tome vjerojatno je bila mogućnost oporučnog raspolaganja svojim mirazom, kojim je do tada gotovo isključivo upravljao njihov suprug i suprugova obitelj.²² Osim toga, budući su žene u srednjovjekovnim društvima uglavnom bile "izgurane" iz javnog života, te je njihova društvena funkcija bila prije svega okrenuta obitelji, oporučni zapis na kraju života za njih je predstavljao i neku vrst javne potvrde postojanja i mogućnost više ili manje slobodnog raspolaganja svojom imovinom.²³ Ipak, zanimljivo je primijetiti da je unutar korpusa proučavanih oporuka među oporučiteljicama broj onih plemenitih iznosio svega 21,33 %. S jedne strane, većinski udio neplemenitih oporučiteljica razumljiv je, jer su žene nižih staleža imale "veću slobodu" javnog djelovanja nego što je to bio slučaj s dubrovačkim vladikama.²⁴ No, s druge strane, možda bi ipak trebalo očekivati bar nešto veći udio "plemenitih" oporuka, jer upravo su putem ovakvih legata vladike mogle napokon iskazati svoju volju,²⁵ a i slična istraživanja u drugim istočnojadranskim komunama pokazuju da je udio plemkinja bio gotovo dvostruko veći²⁶.

S druge strane zanimljivo je primijetiti da je unutar strukture oporučitelja plemstvo činilo između 35 % i 45 %, iako su u ovom razdoblju upravo pripadnici plemstva činili gospodarsku i imovinsku okosnicu dubrovačkog društva.²⁷ Istovrsni materijal iz drugih dalmatinskih gradova pokazao je udio plemstva u sačuvanim oporučnim zapisima u osnovi bio vrlo sličan.²⁸ Istovremeno, zanimljivo je

1326. (27/23)

21 O tome svjedoče i istraživanja Zorana Ladića (Ladić, *Oporučni legati*, 18; Zoran Ladić, *Urban last wills from late medieval Dalmatia with special attention to the legacies pro remedio animae*, (doktorska disertacija, Central European University, 2002.), passim), a s druge strane i dubrovačke oporuke iz 1348. godine odražavaju prevagu oporučiteljica (Gordan Ravančić, *Crna smrt u Dubrovniku 1348.-1349. - Srednjovjekovni grad i doživljaj epidemije*, doktorska disertacija Sveučilište u Zagrebu 2006., 150); Apsolutni brojevi za ovaj grafikon iznose: 1295. g. 19m/22f (41) 1296. g. 11m/15f (26) 1325. g. 11m/21f (38) 1326. g. 10m/17f (27).

22 *Statut grada Dubrovnika*, knj. IV g. 1.

23 Vidjeti: "Wills" u *Women and gender in medieval Europe: an Encyclopedia*, ur. Margaret Schaus, (New York: Taylor & Francis Group, 2006.), 838.

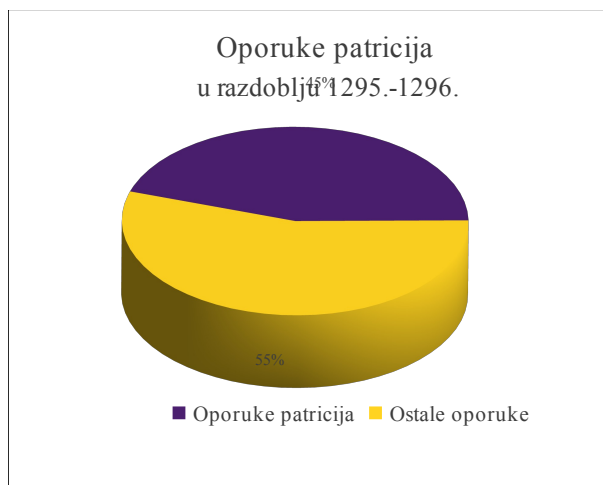
24 Vidjeti npr: Zrinka Nikolić, "Zaruke i vjenčanja u srednjovjekovnom Dubrovniku" *Otium* 4/1-2 (1996.): 77-79; Zdenka Janeković Römer, *Rod i grad. Dubrovačka obitelj od XIII do XV stoljeća* (Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1994.), 119; Udio i utjecaj žena u gospodarstvu onovremenog Dubrovnika detaljno je obradila Dušanka Dinić Knežević, *Položaj žena u Dubrovniku u XIII i XIV veku*, (Beograd: SANU, 1974.), 2-60.

25 Janeković Römer, *Rod i grad*, 91.

26 Ladić, *Oporučni legati*, 18.

27 Grafikoni su načinjeni na temelju oporuka koje se čuvaju u Državnom arhivu Dubrovnik u fondu Dubrovačka Republika, *Testamenta de notaria*, s. 10-1, sv. 2 i 3. Svezak 2 djelomično je objavio Josip Lučić u *Spisi dubrovačke kancelarije*, sv. 4, 255-351. Apsolutni brojevi za ove grafikone su: za razdoblje 1295.-1296. - 30/37 i za razdoblje 1325.-1326. - 23/42.

28 Vidjeti: Ladić, *Oporučni legati*, 18; Isti, "Neki aspekti kasnosrednjovjekovne društvene i religiozne povijesti Poreča u zrcalu oporuka i kodicića" u *Humanitas et litterae ad honorem Franjo Šanjek*, ur. Lovorka Čoralić i Slavko

pripomenuti da je plemstvo u Dubrovniku, prema najnovijim istraživanjima, oko 1300. godine predstavlja gotovo identičan udio u ukupnom stanovništvu Grada,²⁹ te da upravo u prvoj polovici 14. stoljeća taj vlasteoski sloj uspijeva prigrabiti svu upravnu i zakonodavnu vlast.³⁰ S druge strane, važno je pripomenuti da su bilježnički (notarski) navodi identifikacijskih oznaka oporučitelja u svim istočno-jadranskim gradskim zajednicama krajnje neujednačeni,³¹ te se imena pojedinih vlasteoskih rodova i *casata* različito navode u sačuvanim oporukama, redovito bez posebnog navođenja da se radi o oporuci plemića ili plemkinje. Razlozi takvog ne navođenja plemenitog statusa vjerojatno leže u činjenici da ove oporuke datiraju iz razdoblja prije tzv. "zatvaranja Velikog vijeća", tj. prije no što se i zakonski formalizirao vlasteoski status dubrovačkih vlasteoskih obitelji.³²

No jednako tako zanimljivo je uočiti da je i broj oporuka crkvenih osoba činio iznenađujuće malen udio u sačuvanim oporukama iz ovoga razdoblja. Kao što svjedoči priloženi grafikoni, udio ovih crkvenjačkih oporuka bio je krajem 13. stoljeća svega 12 %, da bi u prvoj polovici 14. stoljeća opao na svega 2 %.³³ Uz ove statistike valja pripomenuti da čak i u doba velike i strašne Crne smrti 1348. godine dubrovačko svećenstvo nije puno pisalo oporuke — sačuvano je svega 7 svećeničkih oporuka u korpusu od preko 300 oporuka iz te godine (tj. nekih 2,25 %).³⁴ Stanje ovako malena udjela svećeničkih oporuka u biti ne treba previše čuditi — pogotovo ako se uzme u obzir da je

Slišković, (Zagreb: Dominikanska naklada Istina – Kršćanska sadašnjost, 2009.), 349-350.

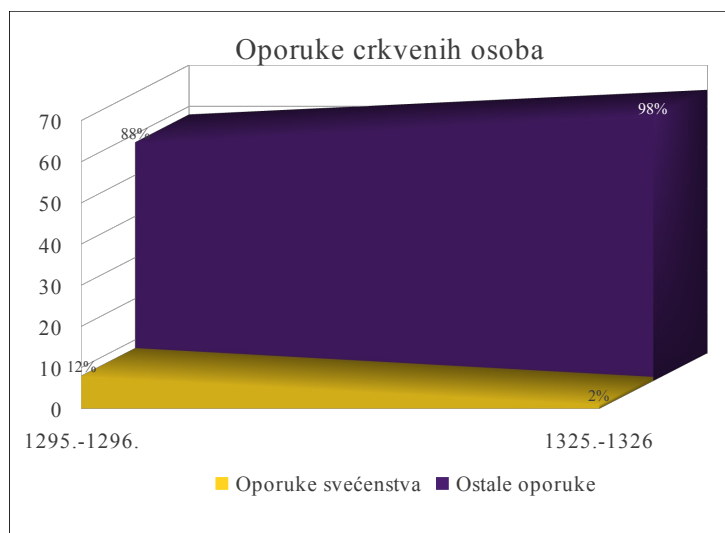
29 Na ovom mjestu zahvaljujem prof. dr. sc. Nenadu Vekariću koji mi je nesebično dao na uvid dio rezultata njegovih istraživanja za još neobjavlenu knjigu *Dubrovački vlasteoski rodovi* (knj. 1), prema kojima oko 1300. dubrovački patricijat broji nekih 1673 osoba, a budući da Dubrovnik tada vjerojatno ima oko 3500 stanovnika, udio plemstva je bio i veći od 45%.

30 Općenito o problematiki proučavanja plemstva u dalmatinskim gradovima vidjeti npr.: Serdo Dokoza, "Problematika proučavanja dalmatinskoga plemstva u srednjem vijeku" *Povijesni prilozi* 35 (2008.): 25-42; a posebice glede dubrovačkog plemstva: Zdenka Janeković Römer, *Okvir slobode. Dubrovačkavlastela između srednjovjekovlja i humanizma* (Zagreb — Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1999.), passim; Nenad Vekarić, *Nevidljive pukotine. Dubrovački vlasteoski klanovi* (Zagreb — Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2009.), passim. S druge strane, važno je pripomenuti da za ovako rana razdoblja ne postoje neka detaljnija demografska istraživanja stanovništva dalmatinskih komunalnih društava, ipak neke procjene broja stanovnika ovih gradova mogu se naći u literaturi (vidjeti npr.: Tomislav Raukar, "Komunalna društva u Dalmaciji u XIV. stoljeću" *Historijski zbornik* 33-34 (1980.-1981.): 154-159).

31 Zoran Ladić, "Neki aspekti kasnosrednjovjekovne društvene i religiozne povijesti Poreča u zrcalu oporuka i kodicila" u *Humanitas et litterae ad honorem Franjo Šanjek*, ur. Lovorka Čoralić i Slavko Slišković, (Zagreb: Dominikanska naklada Istina – Kršćanska sadašnjost, 2009.), 349.

32 O "zatvaranju vijeća" vidjeti npr.: Zdenka Janeković Römer, *Okvir slobode*, 61-68; Vekarić, *Nevidljive pukotine*,

33 Grafikoni su načinjeni na osnov oporuka koje se čuvaju u Državnom arhivu Dubrovnik u fondu Dubrovačka Republika, *Testamenta de notaria*, s. 10-1, sv. 2 i 3. Svezak 2 djelomično je objavio Josip Lučić u *Spisi dubrovačke kancelarije*, sv. 4, 255-351. Apsolutni brojevi iznose: za razdoblje 1295.-1296. - 8/58 i za razdoblje 1325.-1326. - 1/64.

ulazak u Crkvu za većinu pristupnika značio barem načelno odricanje od zemaljskih dobara, koja onda na kraju životnog puta i nisu mogli dijeliti. No, jednako tako, glede ovih svećeničkih oporuka zanimljivo je s obzirom na vremenski luk uočiti očigledan pad njihova udjela u ukupnom broju sačuvanih oporuka. Razloge takvoj distribuciji oporučitelja svećeničke provenijencije možda bismo mogli tražiti i u udjelu svećenstva u ukupnom broju dubrovačkog stanovništva, no za takva istraživanja nažalost zasad nema dovoljno podataka.

Razlozi pisanja ovih sačuvanih oporuka, kao što se vidi iz priloženog grafikona,³⁵ pretežno su bili strah od smrti uslijed oslabljenog tijela (*infirmetas corporis*) — bilo zbog starosti bilo zbog bolesti. Za razliku od nekih oporuka iz kasnijih stoljeća,³⁶ dubrovački oporučitelji i oporučiteljice u ovim proučavanim oporukama nisu navodili razloge slabosti koja ih je "bacila u postelju". No, ne treba

previše čuditi jer običnom čovjeku u srednjem vijeku poznavanje medicinskih razloga nečije slabosti uopće nije bilo važno, osim u izuzetnim slučajevima kao što su bile velike epidemije; a i

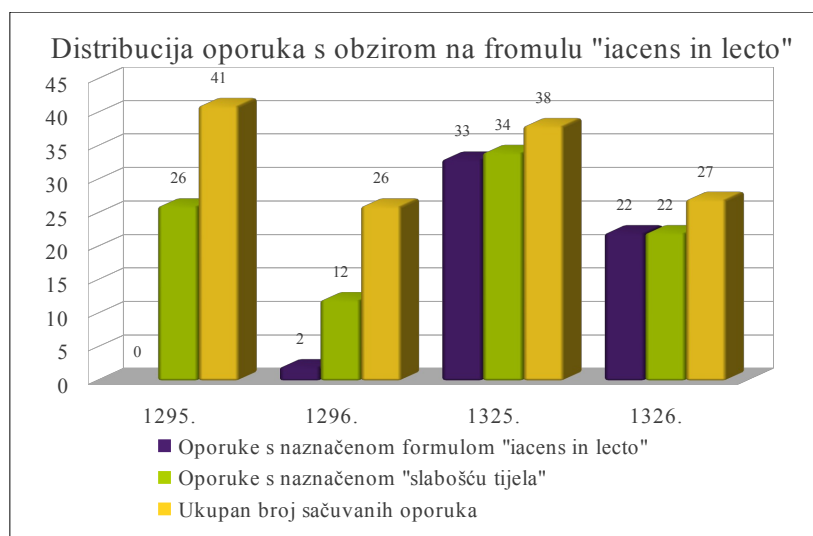
34 Gordan Ravančić, "Svećenstvo i Crkva u dubrovačkim oporukama iz 1348. godine" u *Humanitas et litterae ad honorem Franjo Šanjek*, ur. Lovorka Čoralić i Slavko Slišković, (Zagreb: Dominikanska naklada Istina – Kršćanska sadašnjost, 2009.), 201.

35 Apsolutni brojevi za ovaj grafikon iznose: 90/41. Grafikon je načinjen na temelju oporuka koje se čuvaju u Državnom arhivu Dubrovnik u fondu Dubrovačka Republika, *Testamenta de notaria*, s. 10-1, sv. 2 i 3.

36 Vidjeti npr.: Ladić, *Neki aspekti kasnosrednjovjekovne društvene i religiozne povijesti Poreča*, 358-359.

tada na to se većinom gledalo kao na Božju volju.³⁷ Ako se pogleda na rodnu distribuciju među oporučiteljima koji su pisali oporuke zbog "slabosti tijela" može se uočiti lagana prevaga žena (54,25 %), što se ne podudara sa sličnim istraživanjima na istočnoj jadranskoj obali.³⁸ No, s druge strane ovakva distribucija dubrovačkih oporuka sasvim je razumljiva ako se uzme u obzir da su oporučiteljice ionako činile većinu u ukupnom korpusu sačuvanih oporuka. Ostali razlozi pisanja oporuka mogli su biti vrlo različiti – od odlaska na neizvjesno putovanje do ulaska u samostansku zajednicu ili pak ulaska u kakvu rizičnu službu, no dubrovački oporučitelji i oporučiteljice najčešće nisu eksplicitno navodili što ih je ponukalo da sastave oporuku i tako na papir stave svoju (pretpostavimo) posljednju volju.³⁹

Međutim, upravo ovo navođenje razloga nastanka oporuke može dodatno ukazati na razvoj forme i korištenih formula prilikom sastavljanja bilježničkih oporuka u srednjovjekovnom Dubrovniku. Naime, budući da je u dubrovačkim oporukama jedini eksplicitno dani razlog sastavljanja oporuka bila bolest, tj. "slabost tijela", zanimljivo je uočiti kako se uz taj razlog polako u oporuke "uvukla" i

jedna formula – *iacens in lecto*. Naime, kako se vidi iz priloženog grafikona,⁴⁰ taj izričaj – "ležeći u krevetu" – u oporukama 13. stoljeća razmjerno je rijedak, no s 14. stoljećem on ulazi gotovo u redovitu uporabu uz navod o bolesti, tj. slabosti, oporučiteljice ili oporučitelja. Stoga, smatram da nam ustaljivanje korištenja ove formule posredno govori ne samo o fizičkom stanju osobe koja je sastavljala svoju oporuku, nego nam govori i o razvoju forme bilježničke oporuke koja upravo u ovom razdoblju postaje dominantni oblik oporučnog zapisa, a o čemu je već gore bilo riječi.

U svakom slučaju oporučitelji su svojim oporučnim zapisima i legatima željeli na neki način "sравnati račune" s ovim svijetom. Uostalom, oporuka već tada polako postaje gotovo pa obvezatnim dijelom onoga što će se nazivati pripremom za *dobru smrt*.⁴¹ U sklopu tih priprema podmirivanje vlastitih dugova i osiguranje da će se naplatiti vlastite posudbe svakako je predstavljalo značajnu stavku. Kao što se vidi iz priloženog grafikona,⁴² čak je 20tak % oporučitelja

37 Ravančić, *Crna smrt*, 204-207; Gordan Ravančić, "Historiografija o epidemiji Crne smrti s polovice 14. stoljeća" *Povijesni prilozi* 33 (2007.): 201-203.

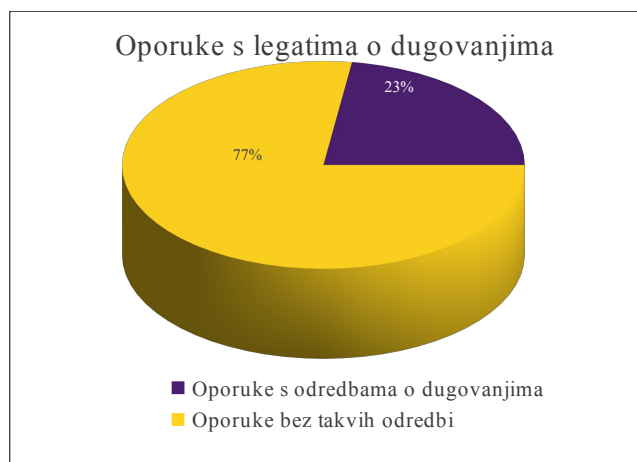
38 Ladić, *Neki aspekti kasnosrednjovjekovne društvene i religiozne povijesti Poreča*, 358-359; Isti, "O razlozima sastavljanja kasnosrednjovjekovnih dalmatinskih oporuka" u *Raukarov zbornik – Zbornik u čast Tomislava Raukara*, ur. Neven Budak (Zagreb: FF Press, 2005.)

39 O tome vidjeti: Ladić, *O razlozima sastavljanja kasnosrednjovjekovnih dalmatinskih oporuka*, 618-620; Isti, *Opoučni legati*, 22-23.

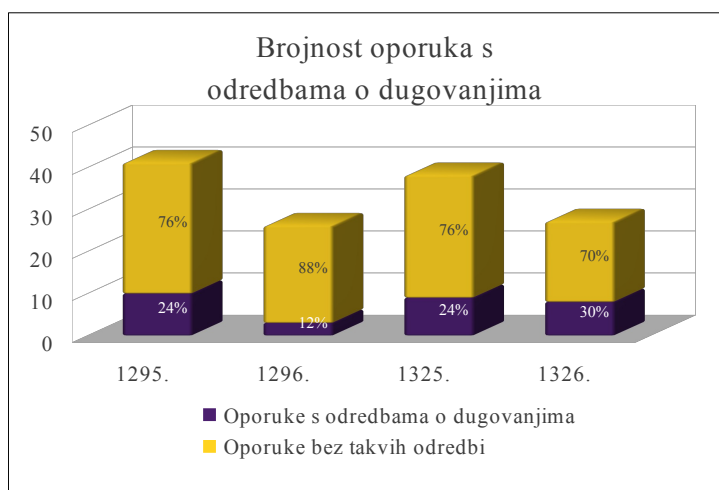
40 Apsolutni brojevi naznačeni su u samom grafikonu, koji je nastao na temelju oporuka koje se čuvaju u Državnom arhivu Dubrovnik u fondu Dubrovačka Republika, *Testamenta de notaria*, s. 10-1, sv. 2 i 3.

41 Janeković Römer, *Na razmeđu ovog i onog svijeta*, passim.

42 Apsolutni brojevi za ovaj grafikon iznose 30/102. Grafikon je načinjen na temelju oporuka koje se čuvaju u Državnom arhivu Dubrovnik u fondu Dubrovačka Republika, *Testamenta de notaria*, s. 10-1, sv. 2 i 3.

i oporučiteljica moralo svoje zemaljske poslove provoditi kraju kroz oporučne zapise. S druge strane, možda taj postotak i ne mora čuditi budući Dubrovčani upravo u ovom razdoblju proživljavaju jedan od gospodarskih uzleta i širenja brojnih poslova – poglavito u svom slavenskom zaleđu. Jednako tako, valja napomenuti da u razdobljima epidemija – kada je smrt mogla vrlo brzo "zakucati na vrata" svakoga – taj postotak oporuka s odredbama o dugovanjima mogao je porasti i za više od 10 %.⁴³ No, ako se ova distribucija pogleda u proučavanom vremenskom luku slika postaje nešto drugačija. Naime, gospodarske djelatnosti, poglavito trgovina, ovisile su o nizu čimbenika od kojih su ratovi i epidemije nesumnjivo negativno utjecali na gospodarski razvoj.⁴⁴ Malen trag tih gibanja može se pratiti oporučnim zapisima onovremenih Dubrovčana. Kao što se

vidi iz priloženog grafikona, udio takvih oporuka bio je do jedne trećine,⁴⁵ što ne predstavlja poseban odmak od ranijeg (ukupnog) pogleda na distribuciju legata o dugovanjima. Međutim, svakome upada u oči smanjen udio takvih legata u 1296. godini što bi mogao biti direktan odraz velikoga požara u gradu o kojemu govore i dubrovačke kronike.⁴⁶ Stoga, ovaj grafikon jasno ukazuje

43 Vidjeti: Ravančić, *Crna smrt*, 157-158.

44 Pitanje utjecaja rata, gladi i epidemija na gospodarske prilike u našoj historiografiji nažalost nije detaljnije analizirano, no na te probleme i moguće pravce istraživanja posve opravdano ukazao je Tomislav Raukar. Vidjeti Tomislav Raukar, *Srednjovjekovne ekonomije i hrvatska društva* (Zagreb: FF Press, 2003.), 33-39.

45 Apsolutni brojevi za ovaj grafikon iznose: 10/31 (1295.), 3/23 (1296.), 9/29 (1325.), 8/21 (1326.). Grafikon je napravljen na temelju oporuka koje se čuvaju u Državnom arhivu Dubrovnik u fondu Dubrovačka Republika, *Testamenta de notaria*, s. 10-1, sv. 2 i 3.

46 *Annali di Ragusa del magnifico ms. Nicolo di Ragnina*, ur. Natko Nodilo, u *Scriptores*, vol. I., *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium*, vol. 24 (Zagreb: JAZU, 1883.), 223; *Cronica Ragusina Junii Resii (ab origine urbis usque ad annum 1451)*, ur. Natko Nodilo, u *Scriptores*, vol. II., *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium*, vol. 25 (Zagreb: JAZU, 1893.), 101.

kako podaci iz oporuka mogu odražavati ne samo duhovnost oporučitelja nego i neke šire gospodarske i političke procese čitave zajednice.

No, važnije od sređivanja zemaljskih poslova je bilo opraštanje od ovoga svijeta i osiguravanje što lakšeg prelaska u onostranost. Srednjovjekovni čovjek, duboko uronjen u kršćanski svjetonazor, svakako se brinuo gdje će mu duša čekati ponovno uskrsnuće. Srednjovjekovni "izum" čistilišta svakako je običnom čovjeku olakšao težnje za vječnim životom bližim Stvoritelju, no na tom putu do Sudnjeg Dana i ponovnog uskrsnuća moglo je biti puno prepreka. Stoga srednjovjekovni Dubrovčani uglavnom nisu štedjeli novca i darova onim institucijama i osobama koje su im taj prijelaz mogle učiniti lagodnijim. No takva darovanja Crkvi u jednom trenutku postala su ozbiljan problem za čitavu zajednicu, te su ih dubrovačke vlasti čak statutarно pokušale svesti u neke "razumne okvire" ograničivši oporučne legate crkvi na jednu četvrtinu ukupne vrijednosti dobara oporučitelja.⁴⁷ No, bez obzira na ta ograničenja darovanja Crkvi i crkvenim osobama i dalje su bila

izdašna. Tako su neki davali izdašne svote za služenje brojnih misa za spas vlastite duše, a broj tih misa mogao je iznositi čak i tisuću pa i više. Ipak, broj takvih izdašnih darovanja za služenje misa u ovom razdoblju nije tako velik — od proučavane 132 oporuke samo ih je 23 sadržavalo odredbe za služenje 1000 misa.⁴⁸ Nije začuđujuće da su takvi legati "široke ruke" dolazili uglavnom od strane plemića i plemkinja, no zanimljivo je primijetiti da su među njima glavninu činile oporučiteljice (oko 74 %), što jasno svjedoči o većoj pobožnosti ženske populacije. Ipak, kao što svjedoči priloženi grafikon,⁴⁹ nisu svi oporučitelji ostavljali takve legate, iako veći dio njih jest.

Legati za služenje misa redovito su bili jedna vrsta darovanja u sklopu tzv. legata *pro anima*, koji su relativno dobro obrađeni u našoj historiografiji.⁵⁰ Općenito govoreći, ovakvi legati odražavali su

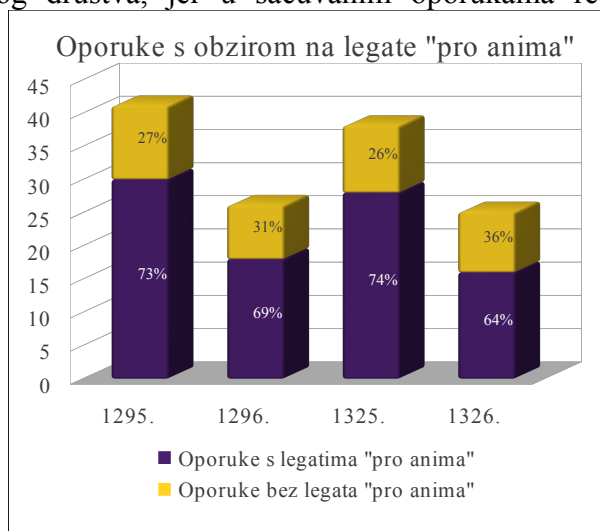
47 O tome vidjeti odredbe u statutu: *Statut grada Dubrovnika*, knj. 4, g. 17, 59, 80.

48 *Spisi dubrovačke kancelarije*, sv. 4, 256-257 (*Nicoleta filia Pasque de Volcasii*), 257-258 (*Maria uxor condam Andree de Gayslaui*), 258-259 (*Sauinus de Bonda*), 262-263 (*Desaça uxor Sersi*), 263-264 (*Tisa uxor Domagne de Stepi*), 266 (*Rade uxor Marini Rubei*), 267-269 (*clericus Rosinus Balislaue*), 274-275 (*Pasqua de Cereua*), 275-276 (*Anna uxore Junii de Sorgo*), 280-281 (*Junius de Crossio*), 287 (*Triphon de Georgio*), 289-290 (*Stanisla uxor quondam petri de Scariço*), 291 (*Gayslaui filia Vitalis de Baraba*), 293-294 (*Theodorata filia Theodori Triphonis*), 295-296 (*Slava quondam Marini de Binçole*); *Testamenta de notaria*, sv. 3, fol. 7, (*Obrada de Lutiça*), 9' (*Helena vxor Marini de Zrieua*), 12-12' (*Mile de Sancto Angelo*), 12'-13 (*Mencius condam Mathie de Mencio*), 16' (*Maria vxor Marini Iunii de Sorgo*), 19' (*Bella uxor condam Nale de Sorento*), 20'-21 (*Schimosia uxor condam Binçole*). O takvim legatima vidjeti i: Ladić, *Oporučni legati*, 24-25.

49 Apsolutni brojevi za ovaj grafikon iznose 56/76. Grafikon je načinjen na temelju oporuka koje se čuvaju u Državnom arhivu Dubrovnik u fondu Dubrovačka Republika, *Testamenta de notaria*, s. 10-1, sv. 2 i 3. Imajući u vidu ovakvu distribuciju oporuka glede legata za služenje misa, zanimljivo je primijetiti da su omjeri bile u potpunosti identični i 1348. godine kada je harala epidemija Crne smrti, iako bi se možda očekivalo da će tijekom epidemije ova vrsta oporučnih davanja porasti. No s druge strane, u doba Crne smrti legati za služenje misa ponekad bi iznosili i više tisuća takvih misa, što posredno svjedoči i o porastu pobožnosti uzrokovanom velikim strahom od brze i iznenadne smrti. Vidjeti: Ravančić, *Crna smrt*, 165.

50 O tome vidjeti: Ladić, *Oporučni legati*, passim; Ladić, *Urban last wills*, 213-229 i 264-270.

pobožnost stanovništva i većina dosadašnjih istraživanja oporuka koje sadržavaju taj tip legata išla je u tom smjeru. Stoga, analiza legata *pro anima* jasno ukazuje na visok stupanj pobožnosti onovremenog dubrovačkog društva, jer u sačuvanim oporukama redovito je oko 70 % njih

sadržavalo legate *pro anima*. U sklopu analize legata *pro anima* istraživače su zaokupljali različiti segmenti takvih darovanja – od spolne strukture darovatelja, do kvalitativne analize darovanih predmeta,⁵¹ a posebno zanimljivom se pokazala različitost darovanih predmeta u pojedinim gradskim zajednicama jer tu se moglo naći uistinu svakakvih legata od prehrambenih namirnica, preko odjeće sve do vrijednih liturgijskih predmeta⁵².

Kao što se vidi iz priloženih grafikona,⁵³ primatelji ovih *pro anima* darova najčešće su bile različite crkvene institucije i to prije svega samostani. Zanimljivo je primijetiti da su samostanske

zajednice očigledno bile "interesantnije" srednjovjekovnim Dubrovčanima zabrinutim za sudbinu vlastite duše, no to i nije tako čudno ako se pretpostavi da su računali da u samostanu ima više osoba koje bi mogle moliti za spas duše nego što je to bio slučaj s pojedinim crkvenim objektima. No, u doba epidemije Crne smrti obje vrste darovanja značajno su rasle, pri čemu su darovanja točno određenim crkvama imala puno veći porast nego što je to bio slučaj s darovanjima samostanskim zajednicama čiji je porast iznosio svega 16 %.⁵⁴ Razloge ovakvoj različitoj distribuciji darovanja možda bi trebalo tražiti i u činjenici da su kraj 13. i čitavo 14. stoljeće vrijeme intenzivne gradnje u Dubrovniku. U sklopu tih radova upravo na prijelazu stoljeća dosta se gradilo na samostanskim

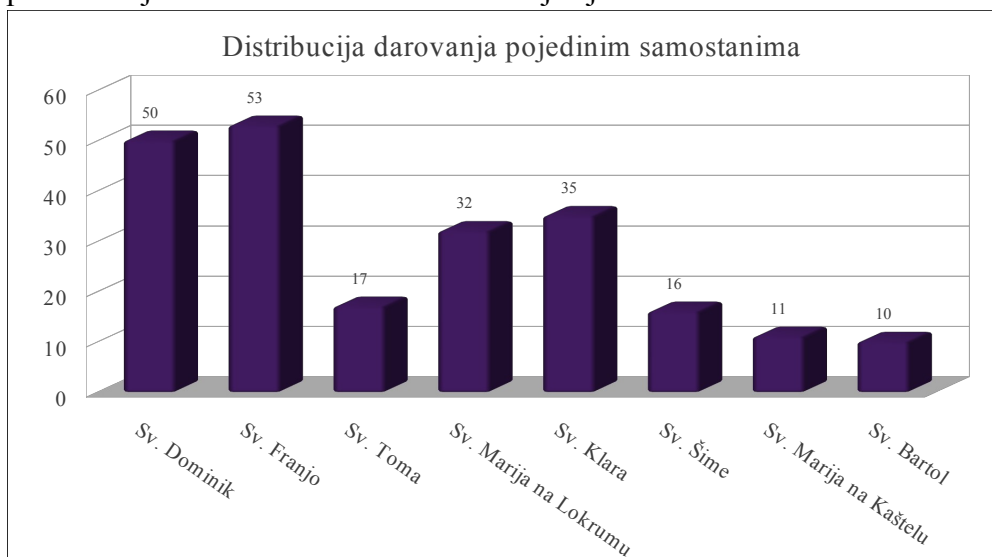
51 Ladić, *Oporučni legati*, passim.

52 Ladić, *Legati kasnosrednjovjekovnih ...*, 10, 15-17, 22-23.

53 Grafikoni su napravljeni na temelju oporuka koje se čuvaju u Državnom arhivu Dubrovnik u fondu Dubrovačka Republika, *Testamenta de notaria*, s. 10-1, sv. 2 i 3. Apsolutni brojevi za grafikon o samostanima su 68/64, dok su za grafikon o crkvama to 38/94.

54 O tome detaljnije: Ravančić, *Svećenstvo i Crkva ...*, 195-196.

objektima – poglavito franjevačkom i dominikanskom samostanu, dok 1348. godine dubrovačke vlasti donose odluku o gradnji nove crkve sv. Vlaha te je velik dio onodobnih oporuka u sebi sadržavao darovanja upravo za tu crkvu. Stoga mi se čini da su darovanja crkvenim institucijama u sebi osim pobožnosti sadržavala i odlike osobnog odnosa prema gradnji i opremanju crkvenih objekata, jer ti legati često u sebi sadrže izričaj *pro opere ... ecclesie*.⁵⁵ Osim toga, oporučitelji su nerijetko željeli da njihova tijela budu sahranjena unutar pojedinih samostana, pa je i ispunjenje takve želje podrazumijevalo i kakav dar samostanskoj zajednici.⁵⁶

Unutar korpusa oporuka koje sadrže legate za samostanske zajednice očigledno je da su dominikanski i franjevački samostan bili najzastupljeniji recipijenti.⁵⁷ Za njima su "slijedili" ženski samostan Sv. Klare (poznate dubrovačke *puncijele*) i benediktinski samostan Sv. Marije na Lokrumu, dok su svi drugi samostani dobivali manji broj legata. Razloge takve distribucije prije svega trebamo tražiti u činjenici da se tu radilo i o najbrojnim dubrovačkim samostanima, pa je logično da su dobivali velik dio legata za spas duše pokojnika.⁵⁸ Osim toga i drugdje u Europi upravo su prosjački redovi od 13. stoljeća bili oni koji su u oporučnim legatima *pro anima* bili redovito favorizirani.⁵⁹ Ipak, na osnovu gornjeg grafikona, reklo bi se da su Franjevci bili malčice popularniji od Dominikanaca. No, ako se detaljnije "zaviri" u distribuciju legata samostanima koji su bili najviše darivani, mogu se uočiti odrazi društvenih gibanja u vremenskom luku. Naime, kao što je vidljivo iz dolje priloženog grafikona,⁶⁰ prema odnosu darivanja Franjevcima i Dominikancima unutar jedne godine čini se da su potonji bili nešto popularniji među Dubrovčanima,⁶¹ što se razlikuje od podataka dobivenih iz sumarnog pogleda na ova darivanja.

55 Vidjeti npr: ... *Item fratribus minoribus pro opere ecclesie yperperos quinquaginta* ... (Spisi dubrovačke kancelarije, sv. 4, 278); ... *Item uolo et iubeo quod dentur fratribus minoribus yperperos centum pro opere expsendendi ecclesie ipsorum fratrum* ... (TN, sv. 3, fol. 8); ... *Item uolo quod dentur fratribus predicatoribus yperperos yperperos XX pro opere expsendendi ipsorum ecclesie*... (TN, sv. 3, fol. 9v); ... *Item dimito fratribus minoribus de incertis pro opere ecclesie yperperos VII* ... (TN, sv. 3, fol. 10v) itd.

56 O pitanju odredbi o ukupu biti će riječi nešto kasnije.

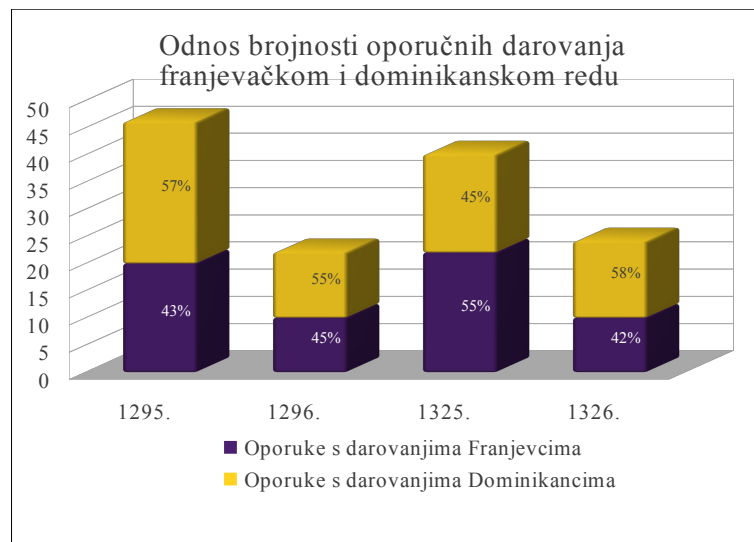
57 Grafikon je napravljen na temelju oporuka koje se čuvaju u Državnom arhivu Dubrovnik u fondu Dubrovačka Republika, *Testamenta de notaria*, s. 10-1, sv. 2 i 3. Apsolutni brojevi naznačeni su u samom grafikonu.

58 U oporukama se sporadično navode i samostani sv. Andrije a *Pellago*, sv. Jakova na Višnjici, samostan *Peclina*, te franjevački samostan na Daksi, kao i još neki. Međutim budući je broj darovanja ovim samostanima bio malen, nisu uzeti u obzir prilikom analize distribucije darovanja pojedinim samostanskim zajednicama.

59 Ladić, *Oporučni legati*, 27.

60 Apsolutni brojevi za ovaj grafikon iznose: 20f/26d (1295.), 10f/12d (1296.), 22f/18d (1325.), 10f/14d (1326.). Grafikon je napravljen na temelju oporuka koje se čuvaju u Državnom arhivu Dubrovnik u fondu Dubrovačka Republika, *Testamenta de notaria*, s. 10-1, sv. 2 i 3.

61 Izuzetak čini 1348. godina kada su darovanja dominikanskom redu bila višestruko veća nego bilo kojoj drugoj samostanskoj zajednici u Dubrovniku. Vidjeti: Ravančić, *Svećenstvo i Crkva* ..., 196.

Razlozi takve distribucije možda leže i u činjenici da su Dominikanci bili *fratres predicatorum*, tj. propovjednici, pa se činilo da njihove riječi mogu "brže stići do ušiju Svevišnjeg". Situacija u drugim europskim i dalmatinskim gradovima varirala je u korist jednih tj. drugih – vjerojatno u ovisnosti od sklonosti svake pojedine zajednice.⁶² Ipak, u 1325. godini može se uočiti mali "odmak" od pravila jer je te godine prevage u oporučnim darovima bila na franjevačkoj strani. Iako, razloge takvom jednogodišnjem "izuzetku" u osnovi možemo samo predmnijevati, ipak možda mogu ponuditi kakvo takvo objašnjenje. Naime, još od 1317. započela je intenzivna gradnja franjevačkog samostana u gradu, a 1326. godine obilježavalo se 100 godina od smrti sv. Franje Asiškog pa su Dubrovčani možda u 1325. godini izdašnije darivali franjevački red s ciljem da se započeta gradnja što prije okonča.

Ono što je dodatno poticalo oporučiteljice i oporučitelje da daruju pojedine samostane jest njihova osobita želja da budu ukopani u samostanskom prostoru. Upravo kroz tu želju može se jasno vidjeti da ju srednjovjekovnim Dubrovčanima dominikanski samostan bio draže mjesto "vječnog počinka". Tako u proučavanim oporukama iz razdoblja 1295.-1296. svega se jedna oporučiteljica eksplicitno odlučila da "Sudnji dan" dočeka u Franjevacu,⁶³ dok se za Dominikance odlučilo čak njih šestoro⁶⁴. Općenito kad se pogleda na distribuciju legata glede odredbi za posljednji ispraćaj i ukop također se može uočiti stanovita mijena u s kraja 13. prema četrnaestom stoljeću. Naime, kao što je vidljivo iz priloženog grafikona,⁶⁵ sasvim je razvidno da je udio onih koji su o svoju oporuku stavljali takve odredbe bio brojniji u 13. stoljeću, da bi se taj udio u prvoj polovici 14. stoljeća i više nego prepolovio. Razloge takvoj distribuciji vjerojatno ne treba tražiti samo u duhovnosti onovremenih Dubrovčana nego i u boljoj društvenoj organiziranosti po pitanju karitativnosti. Naime, upravo s 14. stoljećem broj bratovština u Dubrovniku će porasti, a njihove aktivnosti svakako su obuhvaćale i brigu o preminulom bratimu i njegovoj obitelji.⁶⁶ Stoga je zanimljivo primijetiti kako, upravo u razdoblju kada u oporukama opada broj legata vezanih za ukop oporučitelja, istovremeno raste udio

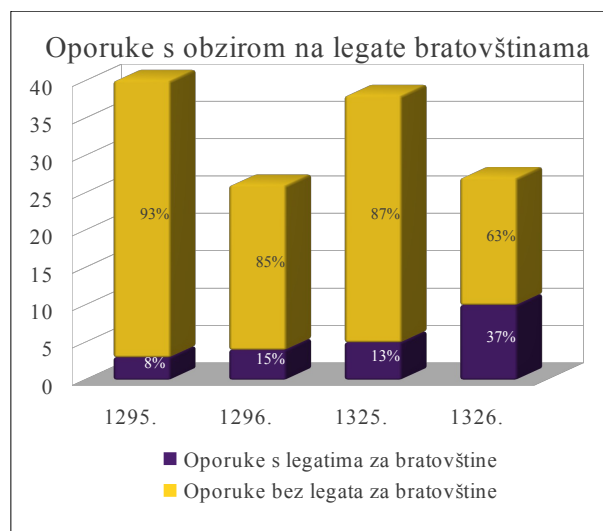
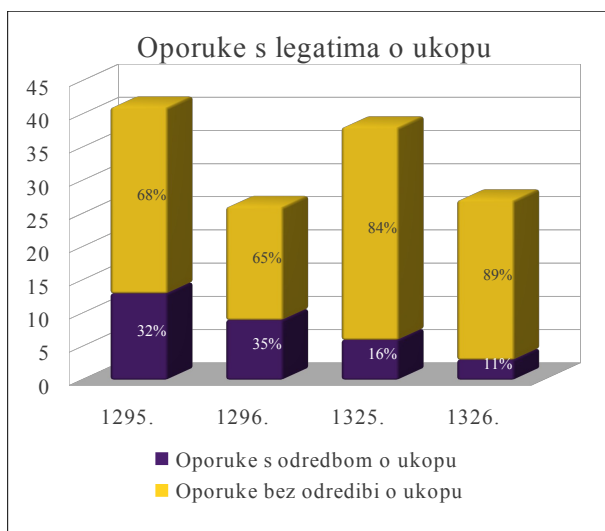
62 Ladić, *Oporučni legati*, 27.

63 *Spisi dubrovačke kancelarije*, sv. 4, 296-297 (*Slaue uxoris Milobrati de Luca*).

64 Isto, 262 (*Tisa uxor quondam Marini de Cereva*), 267 (*clericus Rosinus Balislaue*), 283-284 (*magister Ghirardus de Placencia specarius*), 291 (*Mire de Picineco religiosa*), 295-296 (*Slava quondam Marini de Binçole*), 297-298 (*Gayslaue uxor Petri de Mauressia*).

65 Apsolutni brojevi za ovaj grafikon iznose 13/28 (1295.), 9/17 (1296.), 6/32 (1325.), 3/24 (1326.). Grafikon je napravljen na temelju oporuka koje se čuvaju u Državnom arhivu Dubrovnik u fondu Dubrovačka Republika, *Testamenta de notaria*, s. 10-1, sv. 2 i 3.

66 Vinko Foretić, "Dubrovačke bratovštine," *Časopis za hrvatsku povijest* 1-2 (1943.): 16-33; Kosta Vojnović, *Bratovštine i obrtne korporacije u Republici Dubrovačkoj* (Zagreb: JAZU, 1899.), passim; Ladić, *Oporučni legati*, 26; John Henderson, "The Flagellant Movement and Flagellant Confraternities in Central Italy, 1260-1400", *Studies in Church History* 15 (1978.): 158.

oporučnih darivanja za bratovštine.⁶⁷ Iz čega se jasno zrcali, s jedne strane karitativna uloga bratovštine u trenutku smrti pojedinog bratima, a s druge strane jedna blaga mijena u brizi za vlastiti vječni pokoj koja s pojedinca prelazi na širu zajednicu – konkretno bratovštinu.⁶⁸ Jednako tako i brojnost imenovanih bratovština u proučavanim oporukama jasno govori da je s 14. stoljećem došlo do rasta broja bratovština u Dubrovniku, jer dok se krajem 13. stoljeća spominju svega 3 bratovštine, u početkom 14. stoljeća spominje ih se 5, da bi ih u oporukama iz 1348. bilo već 8.⁶⁹ Iz priloženog grafikona sasvim je jasno da je najpopularnija bratovština u ovom razdoblju bila ona sv. Vlaha, a za njom je "u stopu slijedila" postolarska bratovština (kasnije posvećena sv. Krispinu). Jednako tako, jasno se vidi da je i flagelantska bratovština bila razmjerno popularna među onovremenim Dubrovčanima, kao i zlatarska bratovština posvećena mletačkom sv. Marku. Tek polovicom 14. stoljeća postaje popularna i još jedna strukovna bratovština – kovačka posvećena sv. Ivanu. Ovakva distribucija darovanja, u kojoj su bratovštine sv. Vlaha, sv. Marka, te postolarska i flagelantska bratovština bile najpopularnije, ne treba previše čuditi jer se tu radilo o jednim od najstarijih dubrovačkih bratovština,⁷⁰ a činjenica da je jedna od njih bila posvećena i gradskom patronu samo je mogla doprinijeti popularnosti, a time i količini oporučnih darovanja toj bratovštini.

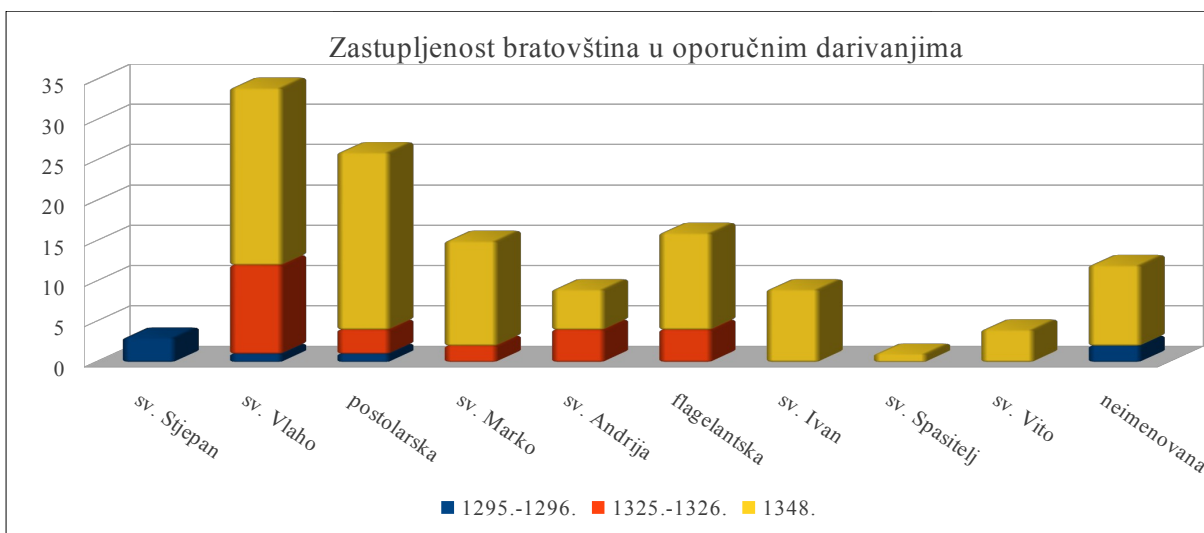
Nadalje još jedan od legata – koji također nije ulazio u sklop onih *pro anima* – ukazuje na pobožnost onovremenih ljudi i želju da se "dodvori" Crkvi, koja je imala svojevrstan monopol "transfera" u onostranost. Naime, radi se o crkvenoj desetini, koja se u Dubrovniku u pravilu nije

67 Apsolutni brojevi za ovaj grafikon iznose: 3/38 (1295.), 4/22 (1296.), 5/33 (1325.), 10/17 (1326.). Grafikon je napravljen na temelju oporuka koje se čuvaju u Državnom arhivu Dubrovnik u fondu Dubrovačka Republika, *Testamenta de notaria*, s. 10-1, sv. 2 i 3.

68 Glede darovanja bratovštinama, zanimljivo je primijetiti da se 1348. godine, u vrijeme haranja Crne smrti, udio oporuka s legatima bratovštinama nije promijenio tj. ostao je 19 %, što dodatno govori o stabilnosti karitativne uloge bratovštine. Vidjeti: Ravančić, *Svećenstvo i Crkva*, 197-199.

69 U razdoblju 1295.-1296. spominju se bratovštine sv. Stjepana (3 puta), sv. Vlaha (jedanput) i postolarska bratovština (kasnije sv. Krispina), a dva puta se spominju neimenovane bratovštine. U razdoblju 1325.-1326. godine spominju se bratovštine sv. Vlaha (11 puta), sv. Andrije (4 puta), flagelantska bratovština (4 puta), postolarska bratovština (3 puta) i bratovština sv. Marka (2 puta). Godine 1348. spominju se bratovštine sv. Vlaha (22 puta), postolarska (22 puta), sv. Marka (13 puta), flagelantska (12 puta), sv. Ivana (9 puta), sv. Andrije (5 puta), sv. Vite (4 puta) i sv. Spasitelja (jednom). Grafikon je načinjen na temelju oporuka koje se čuvaju u Državnom arhivu Dubrovnik u fondu Dubrovačka Republika, *Testamenta de notaria*, s. 10-1, sv. 2 i 3, te podataka iz Ravančić, *Svećenstvo i Crkva*, 199. No, mora se napomenuti da gornji grafikon odražava samo trendove i nikako nije pokazatelj apsolutnih vrijednosti do kojih bi se moglo doći tek analizom svih sačuvanih oporuka iz 13. i 14. stoljeća.

70 Foretić, *Dubrovačke bratovštine*, passim. Valja napomenuti, iako Foretić navodi ove bratovštine kao jedne od najstarijih o njima se još uvijek puno ne zna, tako da brojna pitanja vezana uz djelatnost bratovština (poglavito u 14. stojeću) još uvijek ostaju otvorena.

plaćala.⁷¹ No bez obzira na izostanak te obveze, kao što se vidi u priloženom grafikonu,⁷² redovito je više od polovice oporuka sadržavalo takve legate.⁷³

No, legati koji su zasigurno "skupljali bodove" za oporučiteljev lagodniji prijelaz u onostranost bila su darovanja siromašnima. U srednjovjekovnim društvima sirotinja je imala svoju pasivnu funkciju primanja milostinje kako bi ostatak društva mogao iskazati svoje kršćansko milosrđe. Osim toga, sirotinja je u srednjem vijeku često povezivana s likom Krista (*pauperes Christi*),⁷⁴ jer je shvaćanje da su siromasi Kristovi miljenici, kojima je obećano Kraljevstvo nebesko, bilo čvrsto ukorijenjeno u kršćanskom svijetu. Shodno tome, darivanje siromašnima bila je vrst iskupljenja za grijeh počinjene tijekom života, jer darujući siromahe zapravo se darivalo Krista.⁷⁵ Kao što se vidi iz priloženog grafikona,⁷⁶ krajem 13. stoljeća udio takvih darovanja u sačuvanim oporukama kretao se oko jedne trećine, no već u 14. stoljeću taj udio se gotovo prepolovio.⁷⁷ Razlozi ovoga opadanja darovanja siromašnih leže u činjenici da se upravo u ovom razdoblju stvara novi odnos spram siromašnih, koji će tijekom druge polovice 14. stoljeća postajati sve dominantniji. Naime, sve se češće na siromahe počinje gledati kao na bolesne i sakate, pa se 1348. godine – u doba haranja

71 Valja napomenuti da pitanje desetine u srednjovjekovnom Dubrovniku do danas nije u potpunosti obrađeno. Iako prevladava mišljenje da se u Dubrovniku desetina nije plaćala (Kosta Vojnović, "Crkva i država u dubrovačkoj republici – prvi dio" *Rad JAZU* 119 (1893.): 37), mislim da ta konstatacija u potpunosti ne stoji, jer je legat *decima et primicia* gotovo redovit u srednjovjekovnim dubrovačkim oporukama.

72 Apsolutni brojevi za ovaj grafikon iznose: 29/12 (1295.), 13/13 (1296.), 25/13 (1325.), 16/11 (1326.). Grafikon je napravljen na temelju oporuka koje se čuvaju u Državnom arhivu Dubrovnik u fondu Dubrovačka Republika, *Testamenta de notaria*, s. 10-1, sv. 2 i 3.

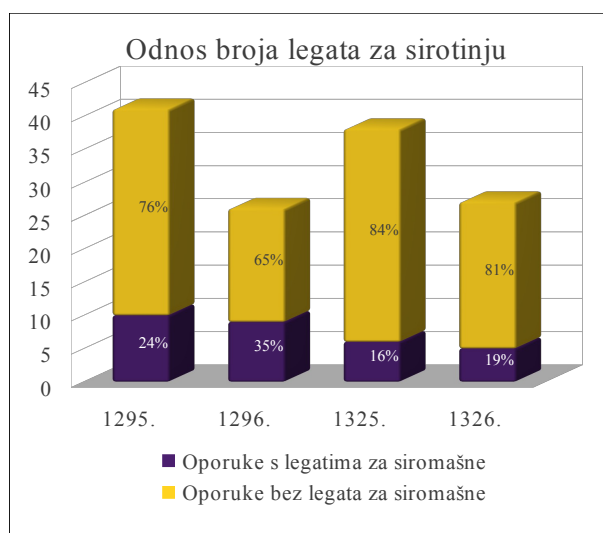
73 Valja napomenuti da je 1348. godine u vrijeme haranja epidemije Crne smrti ovaj omjer bio znatno "uzdrman" jer te godine svega je 27 % sačuvanih oporuka sadržavalo odredbe o darivanju desetine. Razlog takvoj distribuciji je vjerojatno velika žurba i strah s kojima su se dubrovački oporučitelji iznenada sučelili. Vidjeti: Ravančić, *Svećenstvo i Crkva* ..., 189.

74 O ulozi sirotinje u srednjovjekovnim društvima vidjeti npr.: Robert N. Swanson, *Religion and Devotion in Europe, c. 1215. - c. 1515* (Cambridge — New York: Cambridge University Press, 1995.), 209-212; Andrew McCall, *I reietti del Medio Evo* (Milano: Mursia, 1987.), 101-102; Zdenka Janeković Römer, "Na margini ili u središtu društva? Razmišljanja o marginalnosti u srednjem vijeku u nekoliko primjera" u *Gradske marginalne skupine u Hrvatskoj kroz srednji vijek i ranomoderno doba*, ur. Tomislav Popić (Zagreb: Hrvatski studiji, 2004.), 25-32; Zoran Ladić, "Briga za pojedince i grupe na rubu društva u kasnosrednjovjekovnom Zadru" u *Gradske marginalne skupine u Hrvatskoj kroz srednji vijek i ranomoderno doba*, ur. Tomislav Popić (Zagreb: Hrvatski studiji, 2004.), 47-48.

75 Janeković Römer, *Na razmeđu ovog i onog svijeta*, 8-9.

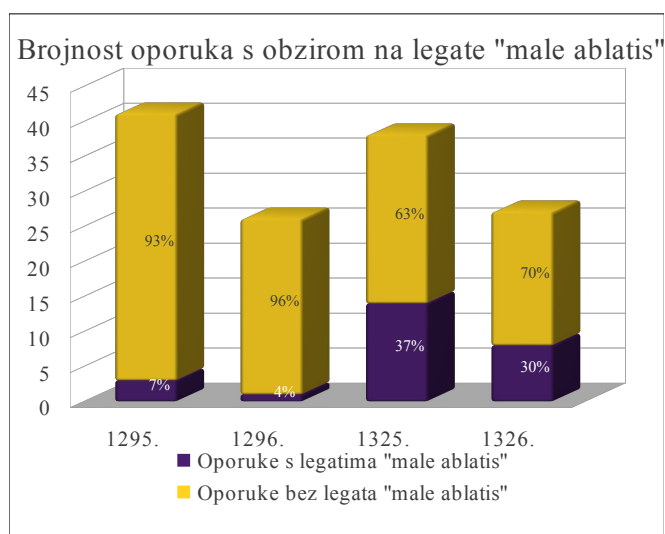
76 Apsolutni brojevi za grafikon o distribuciji oporučnih legata za siromašne iznose: 10/31 (1295.), 9/17 (1296.), 6/32 (1325.), 5/22 (1326.). Grafikon je napravljen na temelju oporuka koje se čuvaju u Državnom arhivu Dubrovnik u fondu Dubrovačka Republika, *Testamenta de notaria*, s. 10-1, sv. 2 i 3.

77 Valja napomeniti da u doba epidemije 1348. udio oporučnih legata za siromašne ponovo će "skočiti" gotovo na 40 %. No razlog tome će biti nagli rast pobožnosti onovremenih Dubrovčana uzrokovan sučeljavanjem s mogućnošću iznenadne i bolne smrti. Vidjeti: Ravančić, *Crna smrt* ..., 168-169.

velike epidemije – čak mogu naći primjeri progona i fizičkog maltretiranja prosjaka.⁷⁸ Činjenica je da je taj trend mijene u stavu prema siromasima bio europski fenomen što potvrđuju i istraživanja oporučnih darovanja siromašnima u talijanskim gradovima druge polovice 14. stoljeća.⁷⁹

Međutim, čini se da je bez obzira na ovu društveno-psihološku mijenu, koja se očigledno odrazila i na distribuciju oporučnih legata srednjovjekovnih Dubrovčana, potreba za vlastitim "iskupljenjem" za učinjeno "riječju, djelom i propustom" bila jača. Naime, distribucija legata *pro male ablati* (*pro*

maltoletto) jasno ukazuje na rast takvih darovanja u prvoj polovici 14. stoljeća,⁸⁰ upravo u razdoblju kada opadaju darovanja siromasima. Smisao ovih legata velikim dijelom bila je povezana s poslovnim aktivnostima oporučitelja ili oporučiteljice. Naime dugogodišnja poslovanja dovodila su ih u sumnju da su možda zaboravili kakvu nepravdu, pa su ovakvim legatima željeli iskupiti.⁸¹ Tako se čini kao da je jedna vrst legata zamijenila drugu, jer se sada umjesto sirotinje darivalo novac za

78 Swanson, *Religion and Devotion*, 210; Jacques Le Goff, *Civilizacija srednjovjekovnog Zapada* (Zagreb: Golden marketing, 1998.), 414-415; Cohn Jr., *The Cult of Remembrance*, 67.

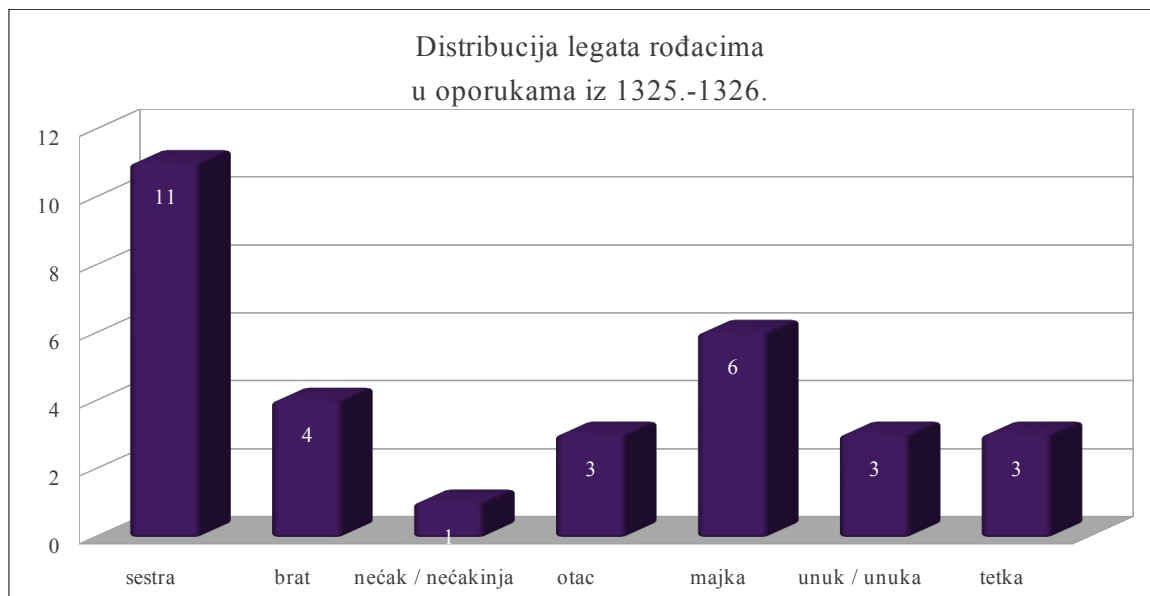
79 Cohn Jr., *The Cult of Remembrance*, 68-69.

80 Apsolutni brojevi za ovaj grafikon iznose: 3/38 (1295.), 1/25 (1296.), 14/24 (1325.), 8/19 (1326.). Grafikon je napravljen na temelju oporuka koje se čuvaju u Državnom arhivu Dubrovnik u fondu Dubrovačka Republika, *Testamenta de notaria*, s. 10-1, sv. 2 i 3.

81 Janeković Römer, *Na razmeđu ovog i onog svijeta*, 7.

različite karitativne djelatnosti ili pak za spas duše onih oštećenih, čime se nanovo iskazivalo kršćansko milosrđe.⁸²

I odnosi unutar obitelji mogu se relativno jasno vidjeti iz oporučnih zapisa onovremenih Dubrovčana. Od 65 oporuka iz 1325.-1326. njih 30 sadrži legate točno određenim rođacima. Kao što priloženi grafikon svjedoči,⁸³ sestre su bile najčešće darivana skupina unutar obitelji, a za njima su slijedile majke, što jasno svjedoči da su onovremeni Dubrovčani i Dubrovčanke najviše oporučno darivali ženske pripadnike svojih obitelji. Ovakva distribucija ne treba nas čuditi jer treba se

prisjetiti da su upravo oporučiteljice činile većinski dio dubrovačkih testatora u proučavanom razdoblju. Darivani predmeti uglavnom su bili odjeća, nakit, posuđe i slične stvari za osobnu i obiteljsku uporabu, ali i novac.⁸⁴ Osim toga, budući je onovremene žene zakon uvelike ograničavao

82 Vidjeti npr.: *Testamenta de notaria*, s. 10-1, sv. 3, fol. 8 (*Item pro male ablatis yperperos XXV quos teneantur et debeant dare supradicti pitropi mei pro missis per animabus alliorum quorum fuerunt ...*), fol. 15' (*Item dimito pro male ablatis yperperi X de quibus si debebant prandia pro animabus illorum quorum dicti yperperi fuerunt.*), fol. 17 (*... ex ipso debito quod dentur yperperi C pro male ablatis, que inferius ordinabo. Inprimis yperperi X pro decima et grossum vnum pro primicia, pro missis fratribus minoribus yperperos XXV, fratribus predicatoribus pro missis yperperos X, sacerdotibus ecclesie sancte Marie yperperos X et Bisle sorori mee yperperos X, monasterio pucellarum yperperos V, septem monasteriis ciuitatis yperperos VII, monasteriis extra ciuitatem yperperos III, reclusis yperperos II, presbitero Margarito de Stillo yperperos III.*), fol. 23 (*Et totum residuum de predictis yperperis L detur pro male ablato pro missis.*), 24 (*... et residuum istorum debitorum uolo qd pitropi mei distribuunt pro male ablato*), 27 (*... de quibus uolo quod dentur pro male ablatis yperperi V sacerdotibus pauperibus {pro} missis cantandis ...*), 27' (*Item uolo quod dentur pro male ablatis yperperos XXX ubi pitropis meis melius uisum fuerunt.*).

83 Apsolutni brojevi naznačeni su u samom grafikonu. Grafikon je napravljen na temelju oporuka koje se čuvaju u Državnom arhivu Dubrovnik u fondu Dubrovačka Republika, *Testamenta de notaria*, s. 10-1, sv. 2 i 3. Ipak valja imati na umu da ovaj grafikon odražava tek trend, te da bi za bilo kakvo pouzdanije zaključivanje o konkretnim odnosima u obitelji na temelju oporučnih legata trebalo uzeti u obzir sve sačuvane oporuke koje se čuvaju u Državnom arhivu Dubrovnik. Osim toga oporučitelji su ostavljali jedan dio osobnih predmeta i osobama za koje nije podrobije navedena vrsta povezanosti, te je moguće da se tu ne radi samo o prijateljima nego o rođacima u drugom ili trećem koljenu. Stoga bi za preciznije rezultate u prvom redu trebalo pokušati rekonstruirati rodbinske veze osoba koje se spominju u izvornoj građi. Dobar put tome predstavljaju istraživanja Nenada Vekarića, *Nevidljive pukotine*, passim.

84 Evo nekolicina primjera: *Item uolo quod dentur Marino nepoti meo et Obrato media vinea mea de Breno et domus mea lignaminis possita in teritorio Ually de Gondola ... Item uolo quod vendatur culcitra mea magna et dentur sorori mee yperperi duo et filliabus suis yperperum vnum pro qualibet; item fillibus fratris mei grossi sex pro qualibet...* (TN, sv. 3, fol. 12-12'); ... *Item dono uxori mee yperperi V. Item Perfche grossi XII et sorrori mee grossi XII.* (TN, sv. 3, fol. 14'); ... *Item habeo soldos tres de vinea in Aclade, que vinea confinatur cum patre meo, quam possidere debent predictus pater meus et mater mea in uita sua ... et Bisle sorori mee yperperos X* ... (TN, sv. 3, fol. 17); ... *Item dentur Brate sorori mee grossi VI* ... (TN, sv. 3, fol. 25); ... *et eciam ipsa domus uolo quod sit*

u smislu imovinskih odnosa, kao i gospodarske djelatnosti, ovakva sasvim je logična jer je oporuka za onovremene žene predstavljala jednu od rijetkih mogućnosti slobodnog raspolaganja imovinom, o čemu je na početku već bilo riječi.

Sve u svemu, oporuke i legati sadržani u njima skrivaju pravo obilje raznolikih informacija o različitim vidovima javnoga i privatnoga života srednjovjekovnih ljudi i njihove duhovnosti. Istovremeno, one mogu ukazati i na neke mijene glede mentalnih sklopova i poimanja svijeta, a jednako tako, jasno odražavaju gospodarske i druge društvene procese čitave zajednice u kojoj nastaju. Nadam se da sam ovim malenim prilogom ukazao na neke mogućnosti njihova istraživanja i interpretiranja u smislu uporabe kvantitativnih metoda. Naravno, svi rezultati dobiveni ovakvim pristupom u prvom redu odražavaju trendove i ne bi ih se trebalo shvaćati kao apsolutne vrijednosti, barem ne do trenutka kada uspijemo obuhvatiti i analizirati sve sačuvane oporuke što ih kriju spremišta Državnog arhiva Dubrovnik.

predicte matris mee et cercelli mei et pani mei. Item uolo quod habet Margarita amita mea yperperos quatuor. (TN, sv. 3, fol. 26); ... *Item dimito Dragine sorori mee vnum epitagium, vnum orarium et vnum par de cercellis...* (TN, sv. 3, fol. 30).